

POZİTİVİST BİR DÜŞÜNÜR

AHMET RIZA

Dr. Ömer AVCI

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Genel Yayın No | General Publication Number: 1259
Sertifika no | Certificate Number: 77398

Filiz Kitabevi

Yayın No | Publication Number: 2026/10

Kitap Adı: POZİTİVİST BİR DÜŞÜNÜR AHMET RIZA

ISBN: 978-625-8585-06-3

DOI: doi.org/10.64161/filiz.9786258585063

Yazar(lar) | Author(s): Dr. Ömer AVCI | orcid.org/0000-0001-8658-311X

Tarih ve Düşünce Kitapları Dizini Editörü:

Metin ÜNVER

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 15 x 23 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 329

Yayın Tarihi | Publication Date: Şubat 2026 | February 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: İstanbul-Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: Ayşe Bil

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika no: 77398)

Konu Kategorisi | Subject Categories: Tarih | History

© All rights reserved | Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım Petrol Ürünleri
San. ve Tic. Ltd. Şti.

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Mollahüsrev Mah. Cemalyener Tosyalı Cad. No: 57A
Vefa-Fatih / İstanbul • Tel: +90 (212) 527 07 18
www.filizkitabevi.com • bilgi@filizkitabevi.com

POZİTİVİST BİR DÜŞÜNÜR

AHMET RIZA

Dr. Ömer AVCI

Kitabın ilk sayfasına ithafen:
Sevgili babam Veysel Avcı'ya ve canım annem Atiye Avcı'ya

ÖNSÖZ

Ahmet Rıza Bey, fikirleri ve siyasal duruşuyla Türk modernleşme sürecine silinmez izler bırakmış bir tarihsel figürdür. Onun düşünce dünyası, yalnızca dönemsel bir entelektüel çabanın ürünü olmanın ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine yön veren temel referanslardan biri olarak değerlendirilebilir. Pozitivizmi bir modernleşme paradigması olarak benimseyen Ahmet Rıza, bu yaklaşımı siyasal zeminin ötesine taşıyarak, toplumsal faydayı önceleyen bir zihniyet dönüşümünün kurucu unsurlarından biri hâline getirmiştir. “Düzen” ve “ilerleme” ilkelerini pozitivist yaklaşımla yeniden yorumlayarak, bunları tarihsel süreklilik içinde ele almış; dönemin ihtiyaçlarına uygun bir dönüşüm stratejisini akılcı bir çerçevede temellendirmeye çalışmıştır.

Onun yaklaşımında, siyasal eylem kadar -hatta zaman zaman ondan da fazla- entelektüel derinlik ve düşünsel tutarlılık ön plandadır. Bu nedenle, kamusal eğitim aracılığıyla toplumsal yapının yeniden inşasına yönelik düşünsel bir zemin oluşturmayı ön plana almıştır. Eğitim aracılığıyla birey ve toplumun birlikte dönüşebileceğine olan inancı, Cumhuriyet'in erken döneminde başlatılan eğitim seferberliğiyle dikkat çekici bir süreklilik ilişkisi sergilemiştir.

Dönemin Osmanlı aydın çevrelerinde, düşünsel tutarlılık çoğu zaman kırılgan bir zeminde varlık kazanmıştır. Fikrî savrulmalar, kalıcı olmayan pozisyon alımlar, popülist söylemlerin gölgesinde şekillenen yaklaşımlar ve otoriteyle kurulan çıkar merkezli yüzeysel ilişkiler ağı, pratik faydaya dönük bir istikrarın oluşumunu önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Bu tablo içerisinde Ahmet Rıza, dikkate değer bir istisna olarak öne çıkmıştır. Siyasal hayata adım attığı ilk andan itibaren savunduğu temel ilkeler, birkaç istisna dışında, büyük ölçüde tutarlılığını korumuştur. Dönemin bazı aydınları tarafından kendisine yönelik olarak sabit fikirli, uzlaşmaz ya da kibirli gibi sıfatlar kullanılmış olsa da aynı çevreler, onun dürüstlüğü, ilkeselliği, sabrı ve kararlılığı konusundaki genel kanaati de paylaşmışlardır. En önemlisi, Ahmet Rıza'nın “satın alınamaz” kişiliği, onu kısa vadeli çıkar ilişkilerinin dışında tutmuş; ancak bu duruşu, çoğu zaman yalnızlaşmasına da neden olmuştur.

Bu entelektüel yalnızlığı, bir dönem aktif rol aldığı Fransız Pozitivist Cemiyeti çatısı altında nispeten gidermeye çalıştığı söylenebilir. Öte yandan, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki konumu, sürekli çekişmelerin ve kişisel rekabetlerin gölgesinde şekillenmiş; buna rağmen, Ahmet Rıza hiçbir zaman cemiyetin gündeminden tamamen uzaklaşmamıştır.

Bu çalışmada, Ahmet Rıza'nın düşünce yapısının özgün yönleri ile Türk modernleşme süreci içindeki istisnai konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bir biyografi anlatısından ziyade, onun fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal, toplumsal ve iktisadi dönüşümüne etkileri üzerinde odaklanılmıştır. Ahmet Rıza'nın hayat hikâyesine yalnızca düşünsel serüvenini besleyen arka plana ışık tutmak için yer verilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Ahmet Rıza'nın entelektüel yönelimlerinin oluşumunda etkili olan kültürel referans-

larla, dönemin siyasal dinamikleri arasında kurulan ilişkiyi çözümlemektir. Bu çerçevede, aile ilişkilerinden başlayarak onun zihinsel dünyasını şekillendiren unsurlar değerlendirilmiş; özellikle gelenek ile modernite arasındaki gerilimli denge üzerinden düşünsel pozisyonu analiz edilmeye çalışılmıştır. Böylece, Ahmet Rıza'nın yalnızca bir dönem figürü değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin temel kavşaklarında belirleyici bir özne olduğu fikri temellendirilmeye çalışılmıştır.

Kitabın birinci bölümünde, Ahmet Rıza'nın eğitim geçmişiyle ailesinin toplumsal konumu, kültürel referans çerçevesi ve yaşam tarzı arasındaki etkileşimler ele alınmıştır. Onun muhalif kimliğinin arka planını anlamak adına, babasının sürgün edilmesiyle başlayan kırılma noktalarına, aynı zamanda Tanzimat döneminin görece liyakat esaslı idare anlayışından, Sultan II. Abdülhamid döneminde sadakat temelli bir yönetsel zihniyete geçilmesinin doğurduğu rahatsızlıklara dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, İstanbul İSAM bünyesinde yer alan Ziyad Ebüzziya Özel Arşivi'ndeki "Ahmet Rıza Evrakı" ile Taha Toros Albümünde bulunan "Ahmet Rıza'nın Yazışmaları" temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen belgeler titizlikle taranarak değerlendirilmiş; Ahmet Rıza'nın entelektüel oluşum sürecini ve siyasal yönelişlerini şekillendiren tarihsel bağlamın izleri bu belgeler üzerinden sürülmeye çalışılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde, Ahmet Rıza'nın düşünce dünyası ele alınmış; özellikle pozitivizmle kurduğu teorik ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede, muhtıra niteliği taşıyan ve literatürde "Layiha" ile "Mektup" başlıklarıyla anılan erken dönem metinleri üzerinden, onun düşünsel sistematigine dair çözümlemelere yer verilmiştir. Ayrıca, Türkçe Meşveret ile Fransızca Mechveret gazetelerinde kaleme aldığı makaleler aracılığıyla, siyasal perspektifi ve muhalif kimliği ekseninde inşa ettiği retorik yapının temel unsurları ortaya konulmuştur. Bu yayınlar, Ahmet Rıza'nın dönemin siyasal söylemine nasıl müdahil olduğunu, hangi argümanlar üzerinden muhalefet geliştirdiğini anlamak açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki liderlik rolü, cemiyet içi iktidar mücadeleleri ve şahsına yönelik tavırların izleri de değerlendirilmiş; bu bağlamda, kent kökenli ve taşralı aydın genç kuşakların siyasal davranış kalıplarını biçimlendiren sosyal aidiyet yapılarının etkisine dikkat çekilmiştir. Söz konusu bölümde, Ahmet Rıza'nın bir düşünce insanı olarak en verimli ve etkili döneminin 1895 ile 1898 yılları arasına tekabül ettiği özellikle vurgulanmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Ahmet Rıza'nın siyasal faaliyetleri mercek altına alınmış; özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki konumu bağlamında ortaya çıkan rekabet ilişkilerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede, Mizancı Murat ile arasında gelişen fikrîsel gerilim değerlendirilmiş; her iki aktörün temsil ettiği siyasal yönelimlerin ayrıştığı noktalar karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Ahmet Rıza'nın laik, seküler ve modernist çizgisi ile Mizancı Murat'ın daha geleneksel ve muhafazakâr yaklaşımları arasındaki temel farklılıklar vurgulanmıştır. 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen Birinci Jön Türk Kongresi'nde, Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasında ortaya çıkan "usul-i merkezîyetçilik" ve "adem-i merkezîyetçilik" eksenindeki tartışmalara da yer verilmiş; bu fikir ayrılığının dönemin siyasal tahayyülüne yansımaları değerlendirilmiştir. Ahmet Rıza'nın savunduğu merkezîyetçi anlayışın, modern ulus-devletin inşasıyla kurduğu örtük ilişki çözümlemeye çalışılmış; bu çerçevede, "Osmanlıcılık" temelinde şekillenen vatandaşlık idealine dair düşünsel yaklaşımı irdelenmiştir. İkinci Jön Türk Kongresi'yle birlikte ihtilalci yöntemlerin zorunlu bir siyasal tercihe dönüşmesi sürecinde, Ahmet Rıza'nın "düzen" ve "ilerleme" kavramları üzerinden inşa ettiği ihtilal karşıtı

tutumunda ortaya çıkan kırılmalar değerlendirilmiştir. 1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilânıyla birlikte, siyasal muhalif kimliğinden devlet adamlığına evrilen Ahmet Rıza’nın Meclis-i Mebusan Başkanlığı süreci ele alınmış; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin zamanla otoriterleşen siyasal çizgisine karşı, bu kez kurucusu olduğu örgüte muhalif bir tutum benimsemesi dikkat çekici bir dönüşüm olarak vurgulanmıştır. Son olarak, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ahmet Rıza’nın Anadolu direnişine verdiği destek ve Avrupa kamuoyunda bu mücadeleye yönelik olumlu bir algı oluşturma yönündeki çabalarına da bu bölümde yer verilmiştir.

Bu kitabın, ileride Ahmet Rıza üzerine yapılacak çalışmalara mütevazı bir zemin hazırlayacağını ümit ediyoruz. Lermontov’un meşhur romanına atıfla, Ahmet Rıza’nın da “zamanımızın bir kahramanı” olarak anılması gerektiği düşüncesini özellikle vurgulamak isteriz. Türk modernleşme tarihine yön veren bu önemli şahsiyet üzerine söylenecek sözlerin henüz tamamlanmadığını da açıkça belirtmek gerekir. Tüm çabamıza rağmen eksik bırakmış olabileceğimiz yönlerin bulunduğunu tüm kesinliği ile belirtirken, ileride yapılacak daha derinlikli araştırmalarla bu eksikliklerin tamamlanacağına inanıyoruz. Ahmet Rıza’nın düşünsel mirasının daha bütüncül biçimde kavranmasına katkı sağlayacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu da belirtmek isteriz.

Bu kitabın hazırlanma sürecinde bilgi, birikim ve rehberlikleriyle katkı sunan kıymetli hocalarıma en içten şükranlarımı sunarım. Her şeyden önce, tez danışmanım ve öğrencisi olmaktan büyük bir onur duyduğum Sayın Prof. Dr. Mahir Aydın hocama en derin şükranlarımı arz ederim. Hocam, bilimsel katkıları ve yöntemsel rehberliğiyle; olaylara çok boyutlu yaklaşımı, analitik derinliği ve düşünce dünyamı her defasında yeni anlam katmanlarıyla zenginleştiren özdeyişleriyle bir ufuk çizgisidir. Hocamın, tecrübe ile yoğrulmuş analizleri, özgün yorumları ve eleştirel perspektifi, bu çalışmanın düşünsel yönelimini, kavramsal çerçevesini ve akademik niteliğini şekillendirmiştir. Kitabın hem hazırlanmasında hem de yayımlanmasında desteğini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Metin Ünver hocama da gönülden teşekkür ederim. Kendisi, zengin literatür bilgisiyle içeriğe yön veren değerlendirmeler sunmuş; pozitif ve yapıcı tutumuyla yalnızca çalışmanın niteliğine değil, aynı zamanda yayımlanması sürecine dair varoluşsal bir katkı sağlamıştır. Sayın Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu hocama ise, samimi ilgisi ve teşvik edici yaklaşımı için teşekkür etmek isterim. Kendisine özgü hasbi tutumu, eleştirilerindeki rikkat ve yapıcı tavrı, bana her zaman Mevlânâ’nın “dinleyen kalbiyle öğreten bilgisi”ni hatırlatmıştır. Arşiv çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan Sayın Ekrem Sırma’ya, değerli koleksiyonundan yararlanmamı sağlayan tarihçi yazar M. Burak Çetintaş’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, kitabın görsel tasarım ve mizanpaj sürecindeki kıymetli katkılarından dolayı Ayşe Bil’e (Grafik Tasarım ve Dizgi) teşekkür ederim.

Ömer AVCI
İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	X
Ahmet Rıza ve Hakkındaki Literatüre Dair	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
AİLESİ VE SOSYAL ÇEVRESİ	11
1.1. Ahmet Rıza'nın Ailesi	11
1.1.2. Yetiştigi Çevre	14
1.1.3. Fikirlerini Şekillendiren Kültürel Referans Çerçevesi	15
1.1.4. Eğitim Hayatı	17
1.1.5. Babası Ali Rıza Bey	19
1.1.6. Şiir Sanatı Üzerine Fikirleri	24
1.2. Ahmet Rıza'nın Birinci Paris Yılları	28
1.2.1. Grignon Ziraat Okulu'nda Yüksek Tahsil	30
1.2.2. Yurda Dönüş ve Yeni Bir Kariyer Arayışı	31
1.2.3. Bursa Maârif Müdürlüğü Yılları	33
1.3. Ahmet Rıza'nın İkinci Paris Yılları	35
1.3.1. Bir İmkân Olarak Pozitivist Enternasyonalizm	40
1.3.2. Erken Dönem Siyasal Faaliyetleri	43
1.3.3. Ahmet Rıza ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti	48
İKİNCİ BÖLÜM	53
AHMET RIZA'NIN FİKİRLERİ	53
2.1. Muhtıra Formundaki İlk Siyasi Metinleri	53
2.1.1. Dil Akademisi ve Millileşme Üzerine Fikirleri	59
2.1.2. Kamusal Eğitim Seferberliği Fikri	65
2.2. Ahmet Rıza'nın Pozitivizm Motivasyonunun Tarihsel ve Kültürel Arka Planı	72
2.2.1. Modernite Gelenek İkilemi ve Pozitivist Optimizm	78
2.2.2. Pozitivist Epistemoloji ve Evrensellik Algısı	79
2.2.3. Bir Medeniyet Savunusu Olarak Muhafazakâr Aktivizm	85
2.2.4. Ahmet Rıza'nın Rol Modeli Olarak Pierre Laffitte	89
2.3. Ahmet Rıza'da Gelenek-Modernite Arasında Uzlaşma Arayışları	93
2.3.1. İhtilal Karşıtlığının İfadesi Olarak Düzen ve İlerleme Anlayışı	97
2.3.2. Gerçeklik Algısı	101

2.3.3. Modernizm Algısı	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	109
AHMET RIZA’NIN SİYASAL FAALİYETLERİ	109
3.1. Osmanlıca Meşveret’teki Baş Yazıları ve Meşveret Grubu	109
3.1.1. Osmanlıca Meşveret’in Kapatılması	121
3.1.2. Mizancı Murat ve Ahmet Rıza Rekabeti	124
3.1.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Bölünme	134
3.2. Batı Algısında Değişim ve Merkezîyetçilik Sorunu	140
3.2.1. Ahmet Rıza ve 1902 Jön Türk Kongresi	146
3.2.2. Bir Jön Türk Koalisyonu Olarak Şura-yı Ümmet Grubu	155
3.3. Ahmet Rıza’da Fikrî Savrulma ve İhtilacı Anlayışla Uzlaşma	160
3.3.1. Ahmet Rıza ve Elitizm Taraftarlığı	163
3.3.2. Asker Risalesi	167
3.3.3. Kadın Risalesi	172
3.3.4. II. Jön Türk Kongresi	176
3.4. II. Meşrutîyet’in İlanı ve Meclis-i Mebusan Reisliği	178
3.4.1. 31 Mart Vakası ve Ahmet Rıza	181
3.4.2. 31 Mart Vakası’nın Siyasal Sonuçları	184
3.4.3. Mekteb-i İnâs Projesi	186
3.4.4. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ahmet Rıza	187
3.4.5. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ahmet Rıza	189
3.5. İmparatorluğun Tasfiyesi ve Ahmet Rıza	196
3.5.1. Yenik Düşen Bir İmparatorluk İçin Yeni Vizyon Arayışları	199
3.5.2. Emperyalizmin Değişmeyen Yüzü ve Ahmet Rıza	201
3.5.3. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Felsefesi ve Ahmet Rıza	205
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	213
EKLER	221

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
Bkz.	: Bakınız
BEO.	: Bab-1 Âli Evrak Odası
BOA.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HR.SFR.3.	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR.SFR.4.	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.DUİT.	: İrade Dosya Usulü
İ.HR.	: İrade Hariciye
MF.İBT.	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d.	: Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.A.HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.MRZ.d.	: Yıldız Maruzat Defterleri